Kmetijſke in rokodélſke novize.

Na ſvetlobo dane od z. k. kmetijſke drushbe.

№ 12. *V ſrédo 20. kimovza* **1843.**

☞ Te novize pridejo vſako ſrédo na dvéh zhetertnih liſtih v Ljubljani na ſvetlo. Plazhujejo ſe v piſarnizi z. k. kmetijſke drushbe v hiſhi 195 v Ṣalendrovi ulizi bliso Brega; sa Ljubljano in sa tiſte, ki jih ne dobivajo po póſhti, sa zélo leto s 2 fl., — sa pol leta s 1 fl.; prejemljejo ſe pa pri natiſkovavzu na Bregu Nr. 190. Po poſhti veljajo sa zelo leto 2 fl. 30 kr., — sa pol léta 1 fl. 15 kr. Po vſih z. k. poſhtah ſe snajo dobiti.

Jék novíc od pokrajne. *)

Dolgo so razgled dajale
U jeziku nam sestrice,
De bi v laſtnim vunder brale
Se od ljudſtva tud' novice.

Družba kmétijska v Ljubljani
Jih dajati je sklenila,
In nadvojvodu Joani
Pervi list blagoslovila.

Hvalijo namen u novicah,
Kmeta tudi podučiti;
Pri slovénskih jim sestricah
Sklenejo podpornja biti.

In komú v očí ne sije
Vredno to prizadevanje?
Kdo, kter' je iz domačije,
Téh novic b' opušal branje?

Kaj umetin človek vstvári,
Kakšno rokodelstvo bodi,
Kdaj na žito céna vdari,
Kdaj voznik po njega hodi;

Poročila v domaćijo;
Kakšnje je drugje orožje,
Skušnje lastne za kmetijo,
Kak' se kruh prídéla božje. —

Vse to iz gotov'ga virja,
In več taciga boš zvedil,
De ne bodeš brez oštirja
Toljkrat rajtinge narédil. —

Zalo so nam zadonéle
V čelo vtisnjene njim lajne,
Kmalo tudi so dežele
Jih zaslišale pokrajne.

Torej radovednost vnéle
So ne le samó v rojakih,
Al' per ptujcih zaslovéle
U jeziku nam enakih.

Kakor nas učijo ráde,
Táko radi jih berimo,
In zastarane navade
V novih znajdkih pozabimo!

Saj se bodo povračvale
Dane dvakrat pet petice,
K' so v kmetije prid se dale
Družbe kmetijske novice.

Bernard Tomšič.

*) Jék ali odglaſ (Echo) — Raslaganje téga branja in pravopiſa glej v liſtu Nr, 6 teh noviz.

Nauk,

kakó shido perdelováti, ali nauk, kakó murve ſaditi in shidne zherve ali goſénze srediti.

(Na dalje.)

2. *Od ſajenja murv.*

a. Murve is ſemena.

Murve ſe dajo pomnoshiti ali is ſemena ali pa ne is ſemena.

Murve is ſemena ſe takole isredé: Vsemi ſad (ki je malizam ali malinam enak) od mozhne, sdrave, ne premlade ne preſtare murve;

béle, ki so boljshi kakor zherne. Take maline morajo popolnoma srele biti, takó de she same rade is drevesa padajo, zhe murvo potresesh ali tudi le nekoliko pomajash. Naberi jih v posodo, in jih, kakor so zele, v perpravljeno gredo prez posadi ali vseji, ki ti bodo she tisto leto lépe koreninize naredile. Ali pa zhe hozhesh she le prihodno pomlad sjati, posodo, v ktero si murvnih malin nabral, s vodó nalij, maline v posodi s rokami sdrusgaj tako dolgo, de seme is njih na dno gre, vodó odlij, in druge nalij, in to takó dolgo, de seme zhisto ostane. Potlej ga pa na ruho v senzo rasgerni in v senzi osushi, in ga spravi v suh in hladen kraj; s suhim peskam smeshaniga hrani do maliga travna. Shtirnajst dní pred s. Jurjem, na Gorénskim pa v meszu vélikim travnu, ga bosh na gredo vsjal, ko se mrasa ne bo vezh bati. Pred simo pa semljo, kjer misliſh murve sjati, dobro in globoko prekopaj, de bo po simi prav premersnila in takó bolj radovitna postala. Zhe jo s zestnim ali drugim dobro uléshenim gnojem dobro pognojish, zhe ni she sizer dosti gnojna, je she boljshi. In zhe tega prej storiti ne moresh, vsaj kake 3 ali 4 tjedne pred setvijo stori, in pred setvijo tisti dan jo she enkrat prekopaj, ozhisti in ograbi, in vse plevelne koreninize is nje poberi. Potlej pa 2 pavza globoke brasdize po gredi naredi, v ktero bosh seme redko sjal. Seme dva dni pred setvijo namozhi, de se napne in vodo odlij. Potlej v brasdize saporedoma tri, shtiri pavze seme od semena po samesnim dévaj, in brasda od brasde bodi kako ped ena od druge, in séme s perstjo sagerni in malo potlazhi; nar bolj je, zhe se semlja s reshetam po brasdizi naseje. Zhe po setvi suho vreme nastopi, perlivaj sémenu nékaj dní staro vodo, de bo s-hajalo. Stara voda je tista, ktera nekaj dní she v posodi na to zhaka. Sjanje pridno vselej oplevi, kolikrat se plevel pokashe, ter na lahko, de murv ne ispulish. Murve ali grede, kjer si murve vsjal, pokrij s drazhjem ali ternjem, de jih shivali ne poshkodujejo, in pa de bo mladike pred vrozhino in mrasam obvarovalo. Murve se pokashejo is semlje dvanajsti dan po setvi. Mladike pokrij pred adventam s suhim listjem eno dlan visoko, zhe se ni skodljivih shival, postavim mish, pod tém listjem bati, kar je v suhi in nesneshni simi silno hasno; in tako tudi drugo léto pred simo stori.

Zhe si murve, bolj redko, kakor je sgorej rezheno, sjal; se ne bo bati, de bi drevesza, ktere hujshi rastejo, druge prihodno léto sadushile. Zhe si jih pa gosto sjal, se to lahko in skorej vselej sgodi, in je tréba slabshi tisto jesen ali pa drugo leto v dobro perpravljeno semljo 1 ½ zhevelj vsah sebi presaditi. Drevesza vender, kadar jih hozhesh presaditi, morajo vsaj masinez od majhniga otroka debele biti, in mladike, kar jih je oseblo, do seleniga lesa perresati. Presajajo se ali v jeseni, kadar listje sgubé, ali pa spomlad; sushiza ali pa maliga travna, preden mushéne postanejo. Kadar drevesza is semlje jemljesh, morash varno ravnati, ne po sili ampak s lopato jih lepó vsdvigniti, de jim koreniniz ne potergash; serzhna korenina, ktera naravnost is srede drevesza v tla gre, se mora malo perresati, druge koreninize pa takó malo, kolikor je nar manj mogozhe poshkodovati. Zhe ktere koreninize stergash, perreshi jih gladko s ojstrim noshem; kar je pa zelih, posadi jih kakor so prej v semlji stale, kar lahko s krajdo sasnamnjash; in kadar jih is semlje vsamesh, ne devaj jih na veter ali na solnze, de se koreninize ne posushé, ampak zhe drevesz prezej ne posadish, deni jih v semljo, ali v moker mah ali v mokro slamo, in posadi jih, kakor bersh je mogozhe.

Takó ravnati s mladimi murvami — po simi jih s listjem pokriti, spomlad listje od njih na stran pograbiti, osebene ali poshkodovane vejize do shiviga lesá perresati, gradize varno okopati in opleti, v sushi drevesza staro vodo, ne pa lushe ali mlakushne perlivati i. t. d. — je tréba do tretjiga leta, in tretje leto se presadé; kar je lepshih drevesz po samesnim na tiste kraje, kjer bodo smirej stale in velike srastle, slabshi pa v meje, de bodo meje is njih. V jeseni prej takim drevesza vse postranske vejize do 2 ali 3 ozhés perreshi, v spomladi pa, ko jih presajash, se jim tudi te she do zhistiga odreshejo, in kar koreninize tizhe, ravno takó stori, kakor per pervim presajenju. Zhe tako ne storish, ampak jim vse vejize poresheſh, se ti drevesza lahko posushé; zhe jim pa vse vejize pustish, ne bodo nikoli lepe drevesa srastle, ampak sdivjále.

Posadi lépshi drevesza, kadar so she perst debele in po téj meri visoke v rodovitno, pesheno semljo proti solnzu od burje in severja. V ilovizi niso slo dobre, nar slabshi pa so v mokri ali mozhirni semlji. Dobre so ob njivi, nogradih, v bregéh, na gmanji i. t. d., vender zhe je mozh ne predaljezh od dóma, de ne bosh prevezh mudil, po perje vsak dan hoditi. Ob vodah, na travnizih, posebno mozhirnih ne sadi, ker je perje od tazih murv zhervam shkodljivo, de ali bolesni dobé, ali pa poginejo.

Préden drevesza na mesto, kjer imajo smirej stati, presadish, jim v jeseni jamize perpravi. Skopaj namrezh sa verstjo po 2 seshéni ali pa she vezh drugo od druge. Skopaj jih 1 seshen okoli in 2 zhevlja globoke in tako jih pusti zhes simo, de semlja premersne in bólj rodovita postane. V spomladi, sushiza ali od konza maliga travna, dobre, rodovite persti, smeshane, zhe je mogozhe, s sdrobljenim omêtam ali moltram od sidov na dno in okoli koreniniz deni, ko drevesza posajash, in drevesza takó oberni, kakor so prej v semlji stale, to je, kar je prej proti solnzu obernjeno bilo, bodi tudi sdaj; kar lahko, ko jih is

semlje jemljesh, s krajdo sasnamnjash, kakor je sgorej rezheno.

Takó posajene drevesza ohrani in oskerbljuj, de bodo velíko in dobriga perja iméle, de bodo dolgo terpéle, in takó de bosh perje na njih lahko obéral. To pa dosheshesh, zhe presajenih drevesz she 2 leti ne obérash; zhe suhe, poshkodovane vejize sveſtó obresujesh in istrebish; zhe veje, ktere hozhejo prenaglo rasti, vshibish, de se sok v njih pomanjsha in v druge vejize gre, in zhe takó branish, de drevó prevezh visoko in shiroko ne sraste, in zhe jih, dokler so she majhne, varujesh, de jih shivina ne objé, ker je slína shivinska hud strup sa drevó.

(Dalje sledi.)

KMETIJSKA SHOLA.

(Na dalje.)

Tretjo nedeljo.

Ko so se sosedji sopet v kùp sbrali, je starashina sazhel dalje brati:

Od nekih snaminj, po kterih se semlja posná.

Ako je brasda shpehasta viditi, ali de se sveti, kakor de bi jo polsh oblesel, bosh vedil, de ilovnato teshko semljo orjesh; zhe se pa zhes nekaj zhasa krushi in sdrobi, si lapornato ali apneno semljo oral. Ilovnata semlja tudi je, kadar se per oranju velike kepe delajo; kadar se semlja v mokrim oródja mozhno prijema; kolikor vezh peska je vmes, toliko menj se ilovnata semlja zakljá. Tudi je ilovna potem posnati, ker se v veliki sushi raspoka. Peshena semlja v mokrim rasorana se ne sveti.

Belkasta semlja kashe, de je apnena perst ali pa gips vmes. S satamnelo semljo je shiva perst, s rumenkasto ali s rudezhkasto je pa ilovnata ali apnena perst nameshana.

Po nishavah in dolinah, kjer je nekadaj pomok bil, se najde satamnelo-rjava semlja.

Poskusite nekaj persti na vodi kuhati, in zhe bo voda rjavo-rumenkasta, bote svedili, de je dobra shiva perst; zhe je pa voda bres farbe, dobre persti ni vmes.

Zhe vlijesh hudiga jesiha ali pa lozhivnize (Scheidwasser) na semljo, in je saslishish shumeti ali vreti, bosh svedil, de je apnena ali lapornata.

Ilovnata semlja po deshju dolgo mokrôtna ostane, ne tako peshena. Na apneni semlji raste lapejsh, gladesh, divji shajbelj, hmelova deteliza; na mozhvirni pa bizhje, lozhje in druga shara.

Ako semljo v kaki posodi poblodish, ali, kadar jo med sôbe dénesh, shkriplje, svesh, de je peshéna.

Ako je semlja, kadar jo s perstmi potipash, mastna in gladka, bosh svedil, de je veliko ilovize vmes, ravno to je, zhe je v suhim in v mokrim teshka sa orati ali kopati; kolikor menj ilovize in vezh peska je vmes, toliko losheji je sa obdelovati.

Ljubi moji! slishali ste, kako se mnogotere lastnosti semlje sposnavajo; sa tem je vam vediti, kako se morajo mnogotere semlje obdelavati, de bodo bolj rodile.

Ilovnata ali debela semlja hozhe vezhkrat preorana in prebranana biti, kakor rahlja peshenka. Osiminji streshesh, ako jo po enkrat — dvakrat — ali trikrat preorjesh; jarinjo pa enkrat — ali dvakrat.

Plevelno njivo morash vezhkrat preorati, ko zhisto.

Zhe imash ilovnato semljo na njivi, bo prav, zhe jo v mokrim pred simo preorjesh, pa vari se, jo spomlad ali po letu mokro obdelovati.

Zhe hozhesh ilovnato semljo po letu s pridam obdelovati, ne delaj v premokrim, ne v presuhim, tudi ne takrat, kadar je semlja terda.

Teshko ilovnato semljo vselej globoko orji. To jo rahlo in mehko storí.

Bolj storish, ako rahlo semljo nekoliko v mokrim kakor v suhim obdelujesh; v suhim bi se prevezh presushila in tako kerpkost sgubila.

Ako ti ni kaj na póti, globoko orji, in glej, de bosh szhasoma na globoko prishal.

Sternishe in gonj se ne sme globokeji podoravati, ko sa dva — tri pavze.

Je semlja teshka in mokrotna, naredi shtir — do osem zhevljov shiroke lehe; na rahli semlji pa shestnajst — shtir in dvajset, — do dva in trideset zhevljov.

Priden kmet bo vsako sternishe pred simo preoral.

Kadar hozhesh zelino preorati, stori to vselej pred simo, ker mras semljo perhljivo naredi.

(Dalje sledi.)

Zerkve na Krajnskim.

(Konez.)

Desiravno pravimo, de nemshka sidarija ali arhitektura kershanskim zerkvam lepshi stoji, pa moramo vender poterditi, de je tudi italianska prijetna in prijasna, zhe je le sidanje lepo speljano in zhisto po regelzah sdelano. V italianski arhitekturi se raslozhi pet verst, ali pet sort sidarije, namrezh: dorshka, toskanska, jonishka, korinshka in romanska, in se sposnajo ena od druge posebno po glavah ali kapitalih stebrov in po okrajnikih ali simsih.

Sdrava pamet mora vsakimu zhloveku dati, de, po kteri arhitekturi je zerkev od sidarjov speljana, po tej se mora tudi vsak drug delovez snotraj zerkve ravnati; posebno pa podobar, ker se v zerkvi njegoviga dela nar vezh vidi. V nemshko zerkev gredo toraj nemshki, v italianko pa italianski altarji, tabernakelni i. t. d. Sato mora pa tudi vsak podobar vse te sorte arhitekture in njih verste posnati, in vajen biti po teh svoje altarje i. t. d. na popir risati; zhe ne, se ne sme med podobarje, she manj pa med mojstre shteti.

Zhe zerkve krajnſke deshele pregledamo, najdemo veliko lepih ſtarih malarij od krajnſkih mojſtrov, poſtavim od Menzingarja, Lajerja (Leyer); podobarſkiga dela pa, to je: altarjev, prishniz, podob ſvetnikov ne bomo nikjer dobili, de bi bile mojſtrovſko delo, zhe niſo od italianſkih podobarjov delane. Is tega vidimo, de ſe notri do danaſhniga dne noben Krajnez ni podobarſkiga uzhil po regelzah delati, ampak is ſvoje glave ſo teſali in ſekali, kolikor je kteri bolj mogel; mojſter ſkasa je novinze uzhil, in novinzi ſo novi mojſtri ſkase poſtali. Kjer ſo hotli pravo podobarſko delo imeti, kakor v Ljubljani ali po drusih krajih, poſebno kloſhtrih, ſo mogli v Italijo po podobarje piſati.

Ali bo pa to smiraj pri ſtarim oſtalo? Ali ſe reſ med ſlovitimi, pribriſanimi krajnſkimi glavami tudi sanaprej ne bo nihzhe najdel, kteri bi ſe podobarſkiga mogel nauzhiti? Tega ne moremo miſliti. Saj eniga she imamo, kteri ſe je dobro poprijel, in mu, ko je komaj pred nekaj letmi sazhel, delo she prav dobro ſpod rok gré. Matevsh Tomiz, podobar v Shentvidu pri Ljubljani, opomnjen od umetnih mosh v Ljubljani, ſi je nakupil mojſtrovſkih bukev nemſhke in italienſke arhitekture, ſi je napravil riſanih podob od nar boljſhih mojſtrov podobarſke umetnoſti, poſebno imenitnih podobarjov Vischerja, Canova, Thorwaldsena, in she je v ſtanu tako delo pokasati, de ſe v arkitekturi nizh boljiga ni treba sheleti; v podobah ſvetnikov pa ſe ſme rêzhi, de je vſe druge krajnſke podobarje daljezh sad puſtil, in ſe mojſtrovſkimu delu slo blisha. Riſati pa sna tudi prav dobro na plan in na vsdignjeno, ali kakor pravijo, na perspektiv. Vſi, kteri ſe pri njem uzhé, bodo kdaj kaj dobriga snali narediti.

Tako imamo pa upanje, de ſe bodo tudi drugi podobarji krajnſke deshele, ſaj tiſti, ki ſo ſhe mladi, in imajo glavo sa to, predramili, in ſe sazheli ſramovati, de nar bolj potrebnih regelz podobarije ne vedó. V Ljubljani ſe v rokodelſki ſholi sidarji, teſarji, misarji in drugi riſanja in arhitekture uzhé; oni bodo snali kdaj kaj lepiga narediti. Ali podobarji pa ne bodo nizh ſtorili, ali jih ne bo ſram, zhe bodo sidarji od arhitekture vezh vedili, kakor oni?

Zerkvenim kljuzharjam ſvetujemo, de naj v zerkev nikoli nobene rezhi, ſhe ſpovednize ne dajo drugazhi delati, kakor de jim delovez pred obriſ ali plan na popirji pokashe, po kterim bo delal; sakaj, zhe she doma v ſvoji hiſhi kaj lepiga radi imate, morate ſhe toliko bolj ſkerbeti, de ſe to, kar ſe sa zerkev dela, ne le terdno, ampak tudi zhedno in lepo naredi. Pa pri vſakim delovzu ſe nikar ne sanaſhajte na njegove beſede, ali pa na njegov obriſ; ampak isgovorite ſi vſelej to pravizo, de bote obriſ ali plan popred umetnim moshem pokasali, de ga poterdijo, de je po regelzah arhitekture delan. Zhe to ſtorite, bote vſelej lepo in zhedno delo sa ravno tiſti denar, ali pa ſhe zenéje dobili, kakor ko bi vam nesaſtopin delovez novo, drago in ſkasheno delo v zerkev poſtavil.

Potozhnik.

Zhudno sdravljenje.

Miha Shuka, gorjanſki dohtar imenovan, je tako zhudno ljudi osdravljeval in tako daljezh je njegovo imé ſlovélo, de ſo is nar daljnih krajev ljudjé k njemu derli. Bogatinze in ſromake je enako miloſtno ſprejemal in saupanje v njega je ſhe vezhji bilo, kér v ſvoji umétnoſti nikakiga dobizhka ni iſkal.

Bolan ptujez nekadaj moshá vpraſha, ki ga je dohtar Shuka osdravljeval, zhe je tá dohtar réſ tako prebriſan kakor ſlaví? Mosh mu odgovori: „Tega jes ne vém, zhe je uzhen sdravilnik ali ne; to pa vém, de bolnike osdravlja.“ To je pazh nar bolje, kar ſe od sdravilnika rêzhi samore.

Nék bogat kmet, domiſhljajozh ſi, de je bolán, — vedno kiſliga obrasa, — je ſklenil gorjanſkiga dohtarja obiſkati in ga v ſvoji novi in zhudni bolesni ſvéta praſhati. „Jes imám, mu rêzhe, ſedem hudih duhov v ſebi; ſhéſt pa gotovo.“ — Shuka mu prav ojſtro odgovori: „Sédim? Ne, ljubi moj! Na tanko ſhtetih imaſh ôſim.“ —

Papraſhuje ga sdaj vſih okoljnoſt njegove bolésni in ko ga na tanko pregleda, mu obljubi, ſleherni dan mu eniga hudih duhov is shivôta isgnati in ga tako v ôſmih dnevih osdraviti; priſtavi pa ſhe: „Sa ſleherniga hudiga duha mi moraſh zekín plazhati, sa poſledniga nar bolj terdovratniga pa dvá zekína.“ —

Kmet ſe v tó vdá ter gré; ljubesni polni sdravilnik je pa devét zekinov sa uboge ſvojiga kraja namenil.

Drugo jutro dene Shuka kmeta na kolovrat (Elektrisirmaſhino) in ga pervi pot dobro vdari. Kmet je na glaſ savpil, pa sdravilnik mu rezhe: Eden jo je shé pobrál. Tako ſe je po verſti ſedém dni sgodilo. Oſmi dan pa sdravilnik rezhe kmetu: Ker je danaſhni hudi duh nar bolj terdovraten, ſe bo tudi gotovo nar bolj branil; torej bo treba mozhnejſhih perpomozhkov, de ſe is tebe pobere in sa vſelaj odshene.“ — Rezhe mu sdaj ſi ſerze ſtoriti in poſlednikrat ga s kolovratam tako vdari, de ſe nesvéden na tlà preberne.

Ko ſe je prebrihtal, je sagotovil, de nizh vezh hudih duhov ne zhuti in ſtókrat ſe je dohtarju sahválil. S veſeljem mu devét zekinov plazha in gre na ſvoj dom.

To ſe je v Shvajzi sgodilo, in vezh ljudí je reſnizo te prigodbe poterdilo, ki ſo bili prizhe. — Naj ſe vſi tiſti nad tem rasgledujejo, ki ſi ſamo domiſhljujejo, de ſo bolni, in kterim take muhe po glavi rójijo.

Domazhe povéſti.

(Goſpod fajmoſhter Joshef Shemlja umerl.) Sopet vam moramo shaloſtno povéſt na snanje dati, de nam je nemíla ſmert praviga rojaka vsela, ki je sa Slovenze in njih rod in jesik veſ shivel. V petik 15. kimovza je namrezh zhaſtitljivi goſpod Ovſiſhki fajmoſhter Joshef Shemlja v 38 letu ſvoje ſtaroſti po dolgi bolesni, na jétki umerl. Sa naſhe novize je veſ gorel, in ſhe na ſmertni poſtlji je od njih govoril. Ravno na dan njegove ſmerti pred ſhterimi tjédni nam je péſim „Novim ſlovenſkim novizam“ v liſtu Nr. 10 poſlal in obljubil, tudi v prihodno veliko sa naſhe novize piſati. Njegovo poſljedno vezhji delo je poveſt v péſmi: Sédim ſinov, ki je vſim Slovenzam gotovo dopadla. — Bog mu daj mir in pokoj!

Povedka.

Norzhvavez je moshá praſhal, ki je rad vinze ſerkal in od tega lepo rudezh noſ dobil, zhe je dál ſvoj nóſ aſekurirati? „Niſim ga ne dal — mu odgovori piviſki bratez — ſaj vidiſh de ni potreba, ſaj je s kufram krit!“

Shitni kup.	U Ljubljani 14. kimovza.		U Krajnu 11. kimovza.	
	fl.	kr.	fl.	kr.
1 mirnik Pſhenize domazhe	1	21	1	28
1 „ „ banaſhke	1	22	1	28
1 „ Turſhize . . .	—	—	1	5
1 „ Sorſhize . . .	—	—	1	10
1 „ Ershi	1	—	1	5
1 „ Jezhmena . . .	—	57	—	52
1 „ Proſa	—	59	1	—
1 „ Ajde	1	3	1	4
1 „ Ovſa	—	36	—	38

V Ljubljani. Natiſnil in saloshil Joshef Blasnik.